

(Publisistik qeydlər)

O, ömrü boyu sadə, səmimi və vicdanlı olmağa çalışmışdı. Özündən asılı deyildi. Eşitmişdi ki, sadəlik, səmimiyyət, uşaqla uşaq, böyüklə böyük olmaq ləyaqətin ifadəsidir, ölçüsüdür. Bu əlamət əsl insan olmanın yolu, insanlığa açılan qapılarının açarındır. Bir iş görmək istərkən, biri ilə tanış olarkən mehriban, gülürlü, qəlbi açıq olmaq lazımdır.

...Orta məktəbi bitirmələrinin 40 illiyini keçirirdilər. Təşəbbüskarlarından biri də İboş idi. Türkiyənin Toqat şəhərinə getməyi məhz bu günlərə düşmüşdü. Bir ayın içində iki eyni tədbirdə iştirak etmişdi. Bunlardan biri Ermənistanın Qafan şəhərinin Şəhərcik kəndində iki il bir yerdə oxuduğu şagird dostları ilə, biri isə Cəbrayılın Soltanlı kəndində oxuduğu məzunlarla.

...Zarafat deyil, 40 ildir ki, bir-birini görmürdülər, görüşəndə güclə bir-birini tanıdılar, çox dəyişmişdilər, qocalmışdılar, tülkü zamanə onların bu 40 ildə belələrini bükmüşdü, qamətlərini əymişdi.

Həm Şəhərcik kəndi, həm də Soltanlı yetirmələri ilə tanınırdılar, İboşu o vaxt 5-ci sinifdə oxuyanda riyaziyyat fənnindən kəsb sinifdə saxlamışdılar. Müəllim İboşun dədəsinə demişdi ki, gəl, həyətimdə 20 metrlik su quyusu qaz, İboşun dədəsi isə getməmişdi. Ona görə də onu sinifdə saxlamışdılar. Bu xəbəri eşidən qohumu, maması (bibisi) oğlu Cəmil İboşu Qafanın Şəhərcik kəndinə götürmüş, məktəbin direktoru Sona müəllimə (Allah ona rəhmət eləsin; Azərbaycan Milli Məclisinin sədri Oqtay Əsədovun bibisi) İboşu komissiya qarşısında imtahan edəndən sonra eyni sinifə qəbul etmişdilər. Beləliklə, İboş sinifdə qalmamışdı...

İboş eşitmişdi ki, Şəhərcik orta məktəbində onun da şəklini bir məzun kimi «Şərəf lövhəsi»-nə vurublar, yazılan ki-tablarda ondan da bəhs edibər.

Hər iki tədbirdə onun çıxışını nədənsə çox diqqətlə dinləmişdilər. Yəqin ki, alim olduğu üçün, elmlər doktoru, professor olduğu üçün. 40 ildə kim bilirdi İboş müəllim bu elmi adları hansı zəhmət hesabına və necə alıb.? Şəhərcikdə oxuduğu şagird yoldaşları buna adi bir hal kimi baxdılar, amma Soltanlı məktəbinin şagird yoldaşlarından biri içki içəndən sonra etiraz elədi, İboş sən, o vaxt yaxşı oxumurdun, bəs necə oldu alim oldun. İboş o adamın dediyinə əhəmiyyət vermədi, hələ bu söz ona ləzzət verdi. Məhəmməd adlı biri, alim mən olmalıydım, İboş niyə olub, hiss olunurdu ki, məclisdə içkinin təsirindən bu adam sayaqlıyır. «Əqidə» qəzetinin baş redaktoru (İboş onunla birgə tədbirə getmişdi) Əli müəllim Məhəmmədi yerində oturtdu: inkışaf, dəyişmə labüddür, İboş müəllim də çalışıb, oxuyub, elm yolunu tutub, hər şey göz qabağındadır...İboşun sinif yoldaşı Fətullayev İboşun 9-cu sinifdə oxuyanda maraqlı bir hekayə yazdığını tədbir iştirakçılarına çıxışında dedi. Hekayənin adı belə idi: «Nə yaşarış arığa, gedib girmə qoruğa» İboş dedi ki, həmin hekayənin əlyazmasını oldluğu kimi saxlayıram, hələ də çapa verməmişəm...

Bu tədbirləri başa vurandan sonra İboş Toqata getməli idi. Haradan ağına gəlmişdi, haradan oxumuşdu ki, səfərlər insanı yaşadır. Daha bu haqda düşünmək belə istəməirdi. Bunu ömrünün, taleyinin bir hissəsi hesab etmişdi. Gözmək, görmədiyi, haqqında eşitmədiyi yerlərlə, ölkələrlə tanış olmaq...Həyatda uğur qazanmaq, başqa ölkələrə getməyin çətinlikləri gəldi gözü önünə.

Yuxarıdan bir quş dəstəsi keçdi. Quşlar günəşi seyr edən buludun arxasında yox oldular. Adamın üzündə acı bir gülümsəmə göründü. «Eh, dedi, günümüzü, ömrümüzü, taleyimizi yaşayırıq».

Uzaqdan bir işıq səsi hiss edilməyə başladı. «Bu nədir?» deyər ürpəndi. İçində qarmaqarılaş duyğular oyandı. Uzaqlaşaraq yaxınlaşan bu səs ürəyini sanki qırmaqlayırdı.

...Ankaradan Toqata gedən yol İpək Yolu coğrafiyasına aiddir. Bu yol sağa-sola çox şəhərləri birləşdirir. Otobus (avtobus) İboşu lap uzaqlara aparırdı.

Toqata gedən yolun hər iki tərəfi gözəl, yamyaşıl tarlalardan ibarətdir. Yolun kənarı boyu salınmış meyvə ağaclarının başında bülbüllər cəh-cəh vurur, bu budaqdan o budağa qonurdular. Gedib-gələnlərin diqqətini özünə cəlb edirdilər.

Otobusdan dağ köyləri açıq-aydın görünürdü. İboş yolboyu qovaq və çəviz ağacları arasında beş yüz evlik bir köyü otobusdan seyr etdi. Bir o qədər əhalisi olan doğma kəndi gəldi gözlərinin önünə. Bu türk köyləri İboşgilin indi erməni əsarəti altında qalan kəndlərindəki evlərə bənzəmirdi...

İboş Gərayzadə səfərə getməyi elə uşaqlıqdan çox sevdi. Uşaqkən atası, ailə qurandan sonra isə arvadı və uşaqları onun bu vərdişini tərgitmək istəsələr də, bacara bilməmişdilər. Xüsusən də, İboşun arvadı və oğlu onun səfərlərə getməyinə hər an mane olurdular. Buna baxmayaraq, İboş da inadkar idi.- Sayıb, adam bilib çağırıblar, dəvət eləyiblər, niyə ki getməyim? Əlacsız qalan ailə üzvləri bezib daha heç nə demirdilər.- Əşi, özün bilərsən, getsən də, getməsən də...İboş söz kəsənlik arvadına deyirdi ki, gedirsən səni də aparım, getmərsən özün bilərsən.

İboş elm adamı idi. Yazı-pozu adamı idi. Elmi-tədqiqat institutlarından birində çalışırdı. Adam türkü, türk dillərini çox sevdi. Onu da bilirdi ki, türk dili tarixi 4500 il əvvələ qədər dünyada ən

İsmayıl KAZIMOV

TOQAT SƏFƏRİ

əski və ən çox danışılan dillərdəndir. Türklər m.ö. III əsrdən XIII əsrə qədər eyni coğrafiyada-Ön Asiyada yaşamışlar, eyni mədəniyyəti paylaşmışlar və ortaq dildə ünsiyyət qurmuşlar. Orxon Yazıları, Altun Yaruk, Divanü-Luğat-it-Türk, Kutadqu Bilig, Hun dastanı və s. kimi əsərlər türk dilində yazılmışdır.

Hələ X əsrdə Orta Asiyanın Ceyhun boylarında yaşayan oğuzlar batıya doğru köç etməyə başlamışlar. XI və XIII əsrlərdə çeşidli köç dalğaları genişlənmiş və Xəzər dənizinin güneyindən keçərək Anadoluya gəlmişlər. Oğuzlar Anadolu-nu bir ölkə halına gətirmişlər və burada türk dilinin günbatı qolunu formalaşdır-mışlar.

XIII-XIV əsrlərdə Anadolu səlcuqlarında elm dil ərəbcə, ədəbiyyat dili farsca olmuş, türkcə danışib-yazmaq eyib sayılmışdı. Amma bu dövənlərdə Karamanoğlu Mehmet Bey, Kürhehirli Aşık Paşa, Yunis Emre, Alishir Nevai kimi məşhur şəxsiyyətlər, şair və yazarlar yüzlərcə əsərlər meydana gətirərək türkcəyə sahib çıxmışlar... Türkcənin şöhrətini ucaltmışlar.

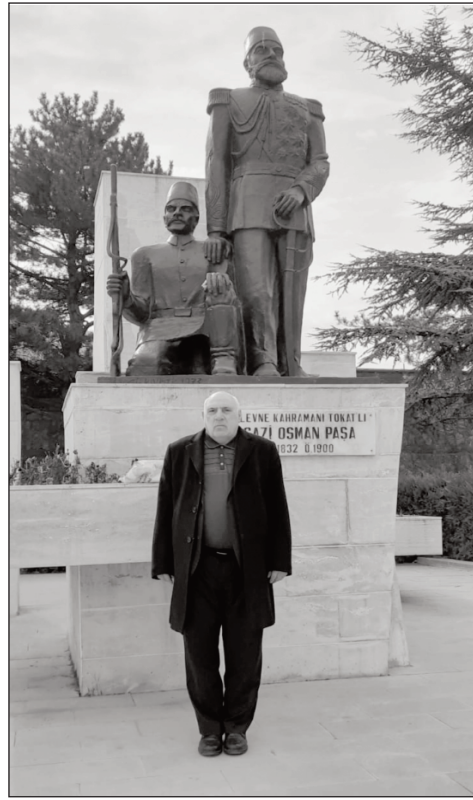
Çox şükür, nə qədər müzakirələrdən, diskurslardan sonra artıq ortaq türk yazı dili, ünsiyyət dili gerçəkləşmişdir. Ortaq türkcənin iki başlıca özəlliyi ortaya çıxmışdır: Birincisi, dünyadakı bütün türklər üçün ana dili olaraq istifadə ediləcək ortaq türk dili; ikincisi, türklər və türk əsilli olmayanlar üçün bir danışiq - bildirişim arası olaraq istifadə olunan ortaq türk dili. Əslən qazax olan qızın otobusda ortaq türkcədə səliss danışığı İboşu heyran etdi.

İboş Toqata səfər edirdi. Qoç Koroğlunun da səfərlərindən biri Toqat olmuşdur. Bu boy Şərqi Anadoluda formalaşmış, geniş yayılmış, aşuqların repertuarının əsasını təşkil etmişdir.

Şübhəsiz ki, İboş Koroğlu ola bilməzdi. Koroğlunun Toqat səfəri - ya

İboşun Toqat səfəri. Oxucu elə bilər ki, İboşu Koroğluya bənzədirik, əsla belə deyil.

Tokat deyəndə İboşun yadına «Koroğlunun Tokat səfəri» qolu düşdü. Uşaq olanda «Koroğlu» dastanını dəfələrlə oxuyanda bu qolla da tanış olmuşdu. Amma çox zaman keçdiyindən oradakı təsvir olunan hadisələrin çoxu yadından çıxmışdı. Dastanı kitablarının içindən axtardı ki, qolla yenidən tanış olsun, o yerlərlə, kitabı tapa bilmədi, kitab harasa düşmüşdü. Dilxor oldu.

ləndi. Sözüne davam etdi: Uğrunda can verənlər cənnətə qovuşublar. Dağlar, daşlar – bu mübarək yerlər qanla sulanmışdır. Çanakkale, Kütahya, Ayfon, Bursa, Sakarya, Akdeniz, İzmir...Türklüyün şalaləsi bu yerlərdə çağlamışdı, efəndim. Cümhuriyyət işıq oldu. Türkiyə Cümhuriyeti Türklüyün son bəstəsi oldu. Türk gəncliyi hayırdı. Qürurla. Dedilər: Yaşasın Cümhuriyyət...Var olsun Türkiyə...

Toqatı Sivasdan 100 km. yol ayırır. İboş Sivasda da bir neçə ay bundan öncə konfrasda olmuş, böyük Azərbaycan şairi Qazi Bühranəddinin məzarı önündə şəkil də çəkirmişdir. Sivas (Savaş) adı, İboşa həmişə Kurtuluş Savaşını xatırladır. 1919-cu ilə qədər Sivas Anadolu yaylasının gün görmüş şəhərlərindən sadəcə biri idi. İndi Sivas sənət və mədəniyyət dəyərləri çox olan şəhərdir...

İboş yol boyunca köyləri, kasabaları, iri şəhərləri gördü. Otobus Sunqur avtovovağzalında durdu. Sunqurlu Toqat yolunun üstə yerləşirdi. Bu şəhərdə əsasən sunqur türkləri yaşayırdılar. İboş Sunqur türkləri barədə eşitmişdi, hətta İrana, Sərabə dostu Hüseyn müəllimlə qonaq gedəndə Hüseyn müəllim İboşu sunqurluların yaşadığı Girdiman şəhərinə də aparmışdı. Hələ 50-ci illərdə rus dilçisi V.S.Sokolova yazırdı ki, sunqurların danışdığı dil qarışıqdır. Burada digər İran dillərinin (fars, türk, xorasan, kürd və s.) güclü təsiri olmuşdur. Bu təsir imkanları genişliyi ilə öyrənilməlidir» (Sokolova V.S. Oçerki po fonetike iranskix əzıkov, ç. 1, M., L., 1953, s.78).

Otobus Sunqurlu şəhərinin otoqarında (avtobus stansiyası) dayandı. Yarım saat sənişinlərə vaxt verildi. İboş cəld ərzaq mağazasının kitab satılan guşəsindəki satıcıdan, «Sizdə Sunqurlular barədə hər hansı bir kitab varmı?»-soruşdu, -Efəndim, elə bir kitab yoxdur, dedilər. İboşa elə gəldi ki, yarım saat ərzində burda sunqurlular barədə xeyli material toplaya biləcəm.

Tarixi xarakterli etnik yerləşim əraziləri və nüfuz sayımları ilə seçilən türklərdən biri də sunqurlardır. Sunqur türkcəsi 40 min sunqurlunun ana dilidir. Sunqur türkləri İranın Girmənşah vilayətinin Sunqur bölgəsində yaşayan Azərbaycan türkləridir. Ana yurddan ayrı düşmüş bir bölüyüdür. Sunqurların yaşadığı ərazi əsasən dəniz səviyyəsindən 1700 km. yüksəklikdə yerləşir. Bu ərazi qədim Azərbaycan əyaləti olsa da, hazırda İranın Gürdüstan əyalətinə verilib. Şəhər əhalisinin əksəriyyəti sunqur dilində danışır.

İboş onların folklorunu tez bir müddətdə Hüseyn müəllimin köməyiylə toplamışdı. Və 25 səhifəlik, «Sunqur türkləri: folklor və dil» adlı bir məqalə ilə də professor Rüfət Rüstəmovun «Türko-loji araşdırmalar» adlı jurnalında da çıxış etmişdir. İboş gözləyirdi ki, məqalə rezonans doğuracaq, amma bir dilçi-alim də məqalə ilə maraqlanmamışdı. İboş öz-özünə təskinik verərək, «əşi, cəhənnəmə maraqlansınlar, gələcəkdə cavanlar oxuyar. İboş istəyirdi ki, alimlər onun yazısını oxuyub pis-yaxşı fikirlərini desinlər...İboş istəyirdi ki, onu tənqid etsinlər, inciməzdi.

...Otobusda gedən hər kəs pəncərədən baxarkən, maraqlı mənzərələrə rast gəlir. İlk bahar çağı bulanıq balaca çay bu otobusla yarışa girmiş kimi kol və ağacları bir-bir arxada qoyur, burula-burula irəli keçir. Tarlaların kənarında kübrə yığımları qalaqlanmış, şumlanmış topraqlara səpilmişdi. Yolboyu «un» sözünün yazıldığı reklamardan İboş hiss etdi ki, həmin köylərin adamları topırağa nə qədər bağlı insanlardır. İnsanlar hələ yazın ilk günləri olduğundan tarlaların içində eşələnirilər. Güney yelləri əsib baharın ucu görünənə qədər olan hissəsinə çatırdı. Bahar bu yerlərə çoxalan quş səslərlə gəlirdi. Təpələrin yamacları öncə göz-göz olurdu. Sonra bu gözlər böyüyür. Masmavi bir mənzərə yaranırdı. Təpələri gümüş bir duman sarıymışdı.

(Davamı 5-ci səhifədə)

